

Зуєва В.О.,
к.п.н., доцент кафедри теорії та історії держави і права
Національного авіаційного університету
Шапенко Л.О.,
старший викладач кафедри теорії та історії держави і права
Національного авіаційного університету

РЕАЛІЗАЦІЯ ФУНКЦІЙ ПРАВА: ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

У статті досліджено сутність та форми реалізації функцій права, встановлено співвідношення таких понять як «реалізація норм права», «реалізація права» та «реалізація функцій права», функціональне призначення кожного з цих понять, охарактеризовано процеси, які свідчать про тісну взаємодію і взаємопроникнення зазначених понять.

Ключові слова: функція, право, норма права, функція права, реалізація функцій права, реалізація права, реалізація норм права.

В статье исследована сущность и формы реализации функций права, установлено соотношение таких понятий как «реализация норм права», «реализация права» и «реализация функций права», функциональное назначение каждого из этих понятий, охарактеризованы процессы, свидетельствующие о тесном взаимодействии и взаимопроникновении указанных понятий.

Ключевые слова: функция, право, норма права, функция права, реализация функций права, реализация права, реализация норм права.

The essence and forms of realization of functions of law are investigated in the article. The correlations of such concepts as "realization of rules of law", "realization of law" and "realization of functions of law", functionality of every of these concepts was determined, the process of the close cooperation and interpenetration of these concepts were characterized.

Keywords: a function, law, a rule of law, a function of law, realization of functions of law, realization of law, realization of rules of law.

Актуальність теми. Актуальність досліджень зазначеної проблематики пов'язана передусім з тим особливим значенням, яке має для суспільства реалізація права. Адже не стільки прийняття та існування правових приписів саме по собі, скільки їх втілення у діяльність суб'єктів, здатне впливати на політичний і соціальний стан життя суспільства та держави. Відомо, що саме

реалізація права є загальноцивілізаційною основою та суттю правопорядку. Право виступає в якості вищої соціальної цінності, але лише тоді коли його норми та цінності втілюються в життя, реалізуються в актах соціальної взаємодії.

Стан дослідження. Питання реалізації права досліджується юридичною наукою ще з 60-х років ХХ ст. Сучасна юридична наука використовує здобутки минулого, якими є праці таких дореволюційних вчених-правознавців, як М.А. Гредескул, М.М. Коркунов, Л.Й. Петражицький, Г.Ф. Шершеневич та ін., які сформувавши світоглядну та методологічну базу для проведення низки загальнотеоретичних досліджень.

Вагомий внесок у розробку питань, пов'язаних з особливостями процесу реалізації, дії права та інших аспектів даної проблеми зробили такі відомі вчені-теоретики, як С.С. Алексєєв, С.І. Братусь, О.М. Васильєв, А.Б. Венгеров, Н.В. Вітрук, М.Н. Вопленко, В.В. Глазирін, В.М. Горшенєв, І.Я. Дюрягін, В.В. Єршов, В.П. Казимирчук, В.В. Лазарєв, П.О. Недбайло, М.Ф. Орзіх, А.С. Піголкін, Ю.С. Решетов, Є.П. Шикін, Л.С. Явич та ін.

Метою даної статті є комплексне вивчення і аналіз теоретико-правових аспектів реалізації функцій права. Досягнення поставленої мети можливе на основі вирішення таких завдань, як: дослідження сутності та форм реалізації функцій права; вивчення співвідношення таких понять як «реалізація норм права», «реалізація права» та «реалізація функцій права», функціонального призначення кожного з цих понять, процесів, які свідчать про тісну взаємодію і взаємопроникнення зазначених понять.

Виклад основних положень.

На сьогодні існує чимало питань щодо реалізації функцій права, які мають важливе теоретичне та практичне значення, залишаються дискусійними та недостатньо вивченими. В юридичній науці існує ряд понять, які тим чи іншим чином пов'язані із зазначеними процесами: йдеться про такі поняття, як реалізація норм права, правореалізація (реалізація права), реалізація функцій права, форми реалізації функцій права та ін.

Вважаємо за доцільне розпочати дослідження зазначеної проблеми із з'ясування змісту поняття «реалізація». На сьогодні в юридичній літературі важко знайти розгорнуте дослідження цієї категорії. В основному вчені не загострюють уваги на етимології даного терміну, а відразу переходять до вивчення складеного поняття – «реалізація права». Між тим, на думку російського дослідника А.І. Абрамова, повноцінне, логічно завершене дослідження таких складових правових категорій можливе виключно за умови точного виявлення змісту їх складових елементів.

Термін «реалізація» в перекладі з латинської мови в буквальному розумінні означає уречевлення будь-чого [1]. Синонімами реалізації є слова «здійснення», «виконання», «привести у виконання, втілити в дійсність» [2]. Тобто процес реалізації можна розуміти як перехід із сфери абстрактного, ідеального в сферу суцього, конкретного, реального.

А.І. Абрамов вважає, що реалізацію можливо представити і як певний процес і як кінцевий результат [3]. Тобто, з одного боку, реалізація будь-якого правового явища розуміється як певна послідовна зміна станів його розвитку, що характеризує реалізацію як процес. З іншого боку, досягнення певного результату за допомогою реалізації явища складає кінцевий результат відповідного процесу, його логічний, закономірний підсумок.

Реалізація права в теорії права роздгається з різних позицій. Так, наприклад, О.Ф. Скакун під реалізацією норм права розуміє «втілення приписів правових норм в правомірній поведінці суб'єктів права, в їх практичній діяльності. Її можна розглядати як процес і як кінцевий результат» [4, с. 419]. П.М. Рабінович також надає аналогічне формулювання реалізації правових норм. Так, він підкреслює, що «реалізація правових норм – це здійснення їх приписів у практичних діях (бездіяльності) суб'єктів». При цьому підкреслюється, що соціальною сутністю реалізації правових норм є задоволення учасниками суспільного життя своїх потреб соціально прийнятими (допустимими) способами, засобами, які змодельовані, «сконструйовані» державою [5, с. 129].

При дослідженні поняття реалізації норм права, як зауважує М.К. Маліков, в якості вихідного беруться наступні обставини:

- по-перше, поняття реалізації права використовується в усіх галузях юридичних наук без урахування особливостей реалізації політики, конституційних положень, кримінальної і процесуальної діяльності;
- по-друге, при трактуванні реалізації права не виділяється механізм соціального управління;
- по-третє, реалізація права повинна бути визначена в рамках механізму правового регулювання, а не правовідношення [6, с. 18].

Вітчизняні правознавці у зв'язку з цим зазначають: «Реалізація права – це різноманітний процес практичного здійснення правових вимог у діяльності тих чи інших суб'єктів. Саме через реалізацію норм права досягається результат, зміст якого був закладений законодавцем при виданні норми права. Тому своєчасна й точна реалізація правових норм – це найважливіша передумова додержання та зміцнення правопорядку» [7, с. 210].

Прийняття нормативного акту – це попередній етап правового регулювання. Головний аспект правореалізації полягає у тому, щоб на практиці здійснити ті заходи, які стали нормою права, але ще не знайшли свого втілення у житті. У загальній теорії права під реалізацією правових норм розуміють «таку поведінку суб'єктів права, в якій втілюються приписи правових норм (правомірна поведінка), практична діяльність людей по здійсненню прав і виконанню юридичних обов'язків. Іншими словами, це втілення у вчинках людей тих вимог, які в загальній формі відображені в нормі права. Реалізація норм права є безпосереднім результатом правового регулювання, конкретним його проявом» [8, с. 263].

Отже, виходячи з вище викладених понять, реалізація права включає в себе такий основоположний аспект, яким є правомірна поведінка суб'єктів права – будь-які вчинки учасників суспільних відносин повинні бути засновані на правових приписах або бути такими, що не заборонені ними. Тобто, «дозволено все, що не заборонено законом». Не порушення заборон (пасивна

поведінка), в свою чергу, дає можливість безперешкодній реалізації прав і свобод інших суб'єктів права [9]. Цій же меті сприяє виконання ними своїх обов'язків, що є другою стороною правореалізації. Якщо реалізація особою своїх прав є добровільним актом дії, то виконання обов'язків має характер необхідності і забезпечується примусовою силою держави.

Наведені вище визначення дослідників дають підстави вважати, що в теорії права реалізація права (норм права) розглядається в декількох аспектах. Під реалізацією норм права розуміється, по-перше, така поведінка суб'єктів права, яка повністю узгоджується з приписами правових норм і виходить з них (правомірна поведінка) [10]. По-друге, реалізація норм права – це також практична діяльність людей з придбання та використання прав і виконання юридичних обов'язків [11]. Нарешті, реалізація права являє собою «втілення вимог права в життя, при якому вони втілюються в поведінці суб'єктів» [12].

Реалізація права, як слушно вважає А.С. Піголкін, являє собою ту частину правового регулювання, яка зводиться до здійснення вимог правових норм у діяльності учасників суспільних відносин [13]. У цьому розумінні поняття «реалізація права» тотожне поняттю «реалізація норм права».

Узагальнюючи наведені визначення, відзначимо, що при реалізації права відбувається втілення в життя або здійснення в поведінці людей конкретних правил, моделей поведінки, що містяться в юридичних нормах.

Щодо реалізації функцій права, слід зазначити, що ця проблема не так глибоко досліджена. Очевидно це пов'язано з тим, що реалізація функцій права ототожнюється із здійсненням (реалізацією) права. Ці явища, безперечно, мають багато спільного, проте, вважаємо слушною думку А.І.Абрамова про те, що вони не ідентичні у всіх відносинах [3]. Основна відмінність впливає з принципової різниці категорій, в єдності з якими використовується термін «реалізація» – право, правова норма та функції права.

Поняття «функція права» в юридичній літературі вживається в різних значеннях. Слід зазначити, що його поява і активне застосування пояснюється подальшим розвитком знань про право, яке вимагало відповідних понять і

визначень для відображення нових сторін права, нових висновків, отриманих юридичною наукою. Сам по собі термін «функція» досить багатозначний, він вживається для опису динамічних структур і в першу чергу для характеристики їх дії, впливу, діяльності. Тому однією з найважливіших ознак функцій права є її динамізм, дієвість [4, с. 224].

На думку Скакун О.Ф. функції права являють собою основні напрями впливу права на суспільні відносини та поведінку особи з метою їх упорядкування, охорони і захисту [4].

Скакун О.Ф. також виділяє ознаки функцій права:

- 1) виражають універсальні ознаки права, його соціальне призначення в різних сферах суспільного життя;
- 2) відображають напрями активного впливу права на суспільні відносини;
- 3) характеризуються безперервністю і тривалістю дії та водночас гнучкістю змісту відповідно до мінливості суспільних відносин;
- 4) мають на меті упорядкування суспільних відносин у повній відповідності з задумом нормотворця (законодавця) і очікуваннями адресатів правових норм;
- 5) діють у єдиній цілісній системі на кожному етапі розвитку суспільства і вважаються реалізованими лише тоді, коли повністю вирішені усі завдання і досягнуті результати правового регулювання;
- 6) кожна з них використовує відповідний їй арсенал правових способів (дозволів, зобов'язань, заборон, заохочень, покарань тощо) [4].

Але також слід зазначити, що функції права, на відміну від права не є самостійними, оскільки це завжди похідні від права феномени. Функції будь-якого предмета (явища) обумовлені єдиним фактом – певним предметом або явищем. Інші факти об'єктивної реальності можуть мати відношення до функцій того чи іншого явища лише настільки, наскільки вони мають відношення до самого цього явища.

Поряд з процесом реалізації функцій права постає питання щодо форм їх реалізації. Т.Я.Радько вважає, що якщо розглядати функції права з позицій того

впливу, що здійснюється правом, то стає можливим виокремлення трьох основних форм: інформаційної, орієнтаційної та правового регулювання [14].

Інформаційна форма реалізації функцій права полягає в тому, щоб повідомити адресатам вимоги держави, які стосуються поведінки людей.

Наступною, не менш значущою формою реалізації функцій права є орієнтаційна, суть якої полягає у здійсненні орієнтаційного правового впливу та виробленні у громадян позитивних правових установок, які у своїй сукупності утворюють правову орієнтацію.

Центральне місце в системі форм реалізації функцій права займає правове регулювання, оскільки воно для права вважається безпосереднім юридичним впливом і здійснюється за допомогою особливої системи правових засобів, які у своїй сукупності утворюють механізм правового регулювання.

Як вже було зазначено, реалізація права і реалізація функцій права не є тотожними. При цьому останнє є одним з найбільш неопрацьованих в науці. Зазначене наукове визначення можна зустріти у Т.Н. Радько, на думку якого термін «реалізація функцій права» означає досягнення цілей тієї чи іншої функції, втілення її в життя, виконання правом своєї соціальної ролі [15, С.93]. У цьому визначенні автор зводить реалізацію функцій права до одного зі складових компонентів поняття функції – ролі (призначення) права у суспільстві.

Визначення реалізації функцій права, запропоноване Т.Н. Радько, вважаємо таким, що цілком відповідає змісту цього поняття [15, С.93]. По-перше, відображає сутність обумовленої категорії, у зв'язку з чим його слід прийняти за основу при вивченні конкретних форм та механізму реалізації функцій права; по-друге, дозволяє відмежувати її від спорідненої категорії – «реалізації права». Як вже зазначалося, при реалізації права відбувається втілення в життя або здійснення в поведінці людей конкретних правил, моделей поведінки, які містяться в юридичних нормах. Коли ж мова йде про реалізацію функцій права, мається на увазі здійснення правом свого соціального призначення. Поза сумнівом є той факт, що обидва ці процеси –

реалізація права і його функцій – здійснюються фактично нерозривно та обумовлюють один одного. Без реалізації права як такого неможливе здійснення ним своєї соціальної ролі, отже, неможлива реалізація його функцій. І навпаки, виконання правом своєї соціальної ролі є необхідною умовою втілення в реальному житті правових приписів – реалізації права.

Продовжуючи думку про форми реалізації функцій права, необхідно зупинитися на наступному моменті. Якщо однією з форм реалізації права як такого є правовідносини, а без реалізації права неможлива реалізація його функцій (реалізація функцій права обумовлена реалізацією правових норм, оскільки самі функції обумовлені правом і є похідними від нього), то цілком очевидно, що саме правовідносини слід вважати тією сферою (формою), в якій також відбувається реалізація функцій права. Крім того, не викликає сумнівів та обставина, що у правовідносинах втілюється соціальне призначення права як регулятора життя суспільства, а реалізація функцій права є реалізацією соціального призначення права. Тому зміст реалізації функцій права набагато більший за обсягом, ніж просто встановлення відповідних правил поведінки.

Оскільки реалізація функцій права являє собою досягнення цілей тієї чи іншої функції, втілення соціального призначення права в суспільному бутті, то процес здійснення функцій не може закінчуватися на тій стадії поведінки людей, коли вони діють згідно встановлених правил. Для реалізації функцій права принципове значення набуває результат такої поведінки [3, с. 183]. Самі по собі правомірні вчинки характеризують реалізацію норм права. Але поведінка людини, що діє в суворій відповідності до встановлених норм, часто не призводить до тих наслідків, на які розраховував законодавець при виданні правового акта. Причини цього можуть бути різні: недосконалість нормативно-правових актів (неточність формулювань, відсутність чіткості і ясності правових норм, нерідко відверта двозначність окремих правових положень), невірний вибір правових засобів при регулюванні тих чи інших відносин (помилки правотворця) і т. ін.

З урахуванням викладеного, остаточним результатом реалізації функцій права є не поведінка людей, а стан впорядкованості суспільних відносин у повній відповідності із задумом законодавця і очікуваннями адресатів правових норм. Функцію права можна вважати реалізованою лише тоді, коли повністю вирішені всі завдання та досягнуто кінцеві цілі правового регулювання.

Висновки, зроблені за результатами дослідження. Отже, як бачимо, реалізація функцій права являє собою більш складний процес, ніж реалізація норм права. Крім загальних стадій, властивих одночасно як процесам реалізації права так і реалізації функцій права, для останнього характерним є, по-перше, наявність стадії встановлення міри можливої і належної поведінки (початковий етап процесу реалізації функцій права); по-друге, здійснення соціального призначення права, досягнення цілей тієї чи іншої функції як необхідний елемент і остаточний етап процесу. Остання стадія виражає суть реалізації функцій права і є головною ознакою, що відрізняє дану категорію від реалізації права (норм права).

Але поряд із цим, цілком очевидним є те, що при реалізації права в певній частині відбувається реалізація всієї сукупності його функцій – регулятивної, охоронної, виховної і т. п. У реальному житті важко уявити ситуацію, за якою здійснення права вибірково супроводжується здійсненням тільки однієї його функції. Тому в даному аспекті реалізація права, безумовно, більша за обсягом і складніша на відміну від реалізації кожної окремо взятої його функції.

Вважаємо за доцільне продовжувати дослідження в цій галузі, оскільки проблема реалізації функцій права становить значний інтерес як з загальнотеоретичних, так і з практичних позицій.

Література:

1. Ожегов С. И. Словарь русского языка / под ред. Н. Ю. Шведовой. – М., 1990. – С. 670.
2. Советский энциклопедический словарь. – М.: Советская энциклопедия, 1979. – 1600 с.

3. Абрамов, А.И. Понятие реализации функций права : Соотношение понятий «реализация права» и «реализация функций права» /А.И. Абрамов. // Правоведение. – 2006. – № 3. – С. 179-189.
4. Скакун О.Ф. Теория государства и права. – Х.: Консум, 2000. – 704 с.
5. Рабінович П.М. Основи загальної теорії права та держави. Навч. посіб. – К.: Атіка. – 2001. – 176 с.
6. Маликов М.К. Гносеологические основы реализации права: Уч. пособие // Изд-е Башкирского ун-та. – Уфа, 1998. – 304 с.
7. Теория государства и права / Под ред. А.И. Денисова. – М.: Изд-во Москов. ун-та, 1980. – 415 с.
8. Общая теория права и государства / Под ред. В.В. Лазарева– М.: Юрист, 1996. – 472 с.
9. Гнатюк М.Д. Реалізація правових норм: поняття і значення // Держава і право: Збірник наукових праць. Юридичні і політичні науки. – Вип. 27. – К.: Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2005. – С. 79 – 85.
10. Теория государства и права. Курс лекций / под ред. Н. И. Матузова, А. В. Малько. М., 2001. – С. 95.
11. Венгеров А. Б. Теория государства и права. – М., 2002. – С. 497.
12. Алексеев С. С. Общая теория социалистического права. Вып. 1. Свердловск, 1963. – С. 145.
13. Пиголкин А. С. Формы реализации норм общенародного права // Советское государство и право. – 1963. – № 6. – С. 26.
14. Общая теория права / Под ред. В.К. Бабаева. – Н. Новгород, 1993. – 534 с.
15. Радько Т. Н. Методологические вопросы познания функций права. – Волгоград, 1974. – С. 93.